

TE MARUŠIĆ:

POLITIČKA KULTURA KAO FAKTOR DRUŠTVENOG NAPRETKA

Brojni autori odavno su upozorili i uspješno dokazivali da je čovječino društvo oboljelo. Bolest suvremenog društva očituje se u njegovoj totalnoj krizi koja nosi prijeteeće implikacije. Ratna katastrofa danas je svakako najveća opasnost za čovjeka, ali ona nije jedina. Čovječanstvo tu opasnost može i izbjeći, a da akutne krize i ozbiljnost situacije u svim ostalim dimenzijama ostane suvremeno društvo u svim svojim sferama i položaj čovjeka u njemu postali su glavna briga i poticaj kako za njegovo istraživanje i proučavanje tako i za akciju upravljenu ka njegovu mijenjanju i unapređenju.

Hoće li totalitaristički pokreti i svjesno ili nesvjesno potpuno napuštanje etabliranja totalitarnih režima (ili njihova funkcioniranje tamo gdje su već uspostavljeni) izražavati težnju za »bljedom slobode« (Fromm), ili će istraživanje mogućnosti i angažiranje ljudi za osiguranje uvjeta čovjekove slobode postati dominantna orijentacija — jedno je od najvažnijih pitanja što ih čovjek danas može postaviti. Ako čovjek ne bude imao znanja, mašte, hrabrosti u težnji da izgradi sadržajan i slobodan život, ako bi se desiti da, u uvjetima opće nesigurnosti, novu »sigurnost« potraži u potčinjavanju vođi, državi, birokraciji — jednom od njih — da je potraži u sili.

Naše društvo nalazi se pred istim problemima i dilemama. Možemo reći da živimo u fazi društvenog razvitka koju karakteriziraju napori za prevladavanjem centralističko-birokratskog društva u radnju naprednijeg, demokratskijeg društva s uspostavljanjem društvenog samoupravljanja.

Ako je ova naša letimično skicirana ocjena situacije točna, naša vrijednost može se potvrditi samo potpunijom analizom društva koji bitno utječu na tok događaja i promjene u našem društvenom razvitku.

U ovom osvrtu nije moguće provesti analizu odjednom. Iz mnogo faktora koji determiniraju tok događaja i utječu na društvene promjene, ovom ćemo prigodom izdvojiti samo jedan: utjecaj političke kulture na socijalne promjene. Ograničenje i sužavanje zadatka izazvano je urgentnim postavljanjem pitanja kul-

ture u vezi s društvenim razvitkom, jer smo svjedoci vanja značenja faktora društvenog života i napretka. I razmatranje političke kulture u kontekstu naše suvremene situacije određuje okvir postavljanja pitanja u kulturi. S druge strane valja spomenuti da ovako formirani datak, tj. razmatranje političke kulture kao faktora napretka, određuje i razmatranje **političke kulture kao stema vrijednosti, kao vrijednosnog stava kojim je čovjek u svom političkom i socijalnom ponašanju, u obliku socijalnog života i napretka.**

I

Izdvajajući političku kulturu iz sklopa faktora koji tok događaja i utječu na društvene promjene i društveni tok nastojati da se realno ocijeni njezino značenje. Odnos puno inherentan političkoj kulturi, niti proizlazi iz nje, niti svoje određenje i doseg dobiva u kontekstu cjeline novog života i napretka. Ako to ne bismo imali na umu nemoć desiti da ostanemo pri »**kulturalističkoj iluziji**«. A današnji društveni mišljenje i praktičnom socijalno-političkom prisutne različite iluzije upravo zbog toga što njihovim temeljem imaju jedan od faktora kao ključ društvenog napretka. **naglasiti da se društveni napredak može ostvariti samo u slučaju promjene događaja usporedo u tehnološkoj, ekonomskoj i no-političkoj, kulturnoj i svim ostalim sferama društva.** U suprotnom, gotovo svaki »napredak koji se ograničava na jednu sferu sprečava progres u svim sferama« (Fron samo to: napredak samo u jednoj sferi može biti ozbiljan u općem napretku. Zar nismo svjedoci prijetućeg napretka u uvjetima stagniranja i nazadovanja društveno-političke i kulture! Naglašavanje jednog od trenutaka društvenog napretka dovodi nas do iluzija u teorijskom mišljenju i praktičnom ponašanju, a njegova realizacija u životu može dovesti do katastrofalnih posljedica za taj život.

Iluzije o kojima je riječ mogu biti raznovrsne. Uporabimo najčešće i najaktualnije.

U krizi, a kriza je glavna oznaka prilika u kojima živi naš narod, »**politička iluzija**«. Često se vjeruje da se društvo može unaprijediti političkim akcijama. Mislilo se, a i danas misli se, da je dovoljno provesti političku revoluciju pa da se samo unaprijedi društvo, ostvari socijalizam.

Kad je riječ o kapitalizmu i njegovoj transformaciji u socijalizam, moramo podsjetiti na to da je jedan od osnovnih principa na kojima se temelji taj poredak princip ekonomske korekcije. U sklopu tog ekonomskog principa u kojem se kapitalizam i čijom likvidacijom pada taj poredak, odvija se

otcenji-
ta tome,
ne dru-
olitičkoj
rani za-
štvenog
jela si-
k vođen
ju svog

dređuju
azvitak,
ije po-
ne nego
lruštve-
o bi se
u teo-
lovanju
oci uzi-
o valja
ako se
socijal-
života.
umo na
. I ne
ijetnja
ehnike
odnosa
života
djelo-
trofa-

t ćemo

o, nije
može
misle
m tim

socija-
incipa
i, pro-
ni ka-
cjelo-

kupna revolucionarna i antirevolucionarna borba. Rezultati borbe kao što je politička revolucija, tj. promjena vlasti, zauzimanje vlasti, pokazuju da snage koje nastupaju za revoluciju, u ime revolucije i revolucionarnih ideala, koje sebi uobražavaju da su revolucionarne ili koje u pojedinim fazama te borbe mogu i biti revolucionarne, kad zauzmu vlast, pokore se vladajućem ekonomskom principu na kojem se temeljila epoha protiv koje su ratovali. Smjerajući na epohalni prevrat, revolucionarne snage nakon zauzimanja vlasti stvarno nastavljaju kontinuitet epohe koju su htjele dokrajčiti. Prije se mislilo da privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju omogućava pojavu i funkcioniranje principa ekonomske koristi i na njoj zasnovane političke vlasti i moći. Sada, nakon revolucionarne bitke, iako se uspostavilo »opće društveno« vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, spoznalo se da vladajući princip ekonomske koristi i političke moći nad ljudima nije ni dodirnut, a kamoli doveden u pitanje. Glavna problematika o kojoj se dnevno raspravlja ostaje i dalje: problem eksploatacije, pravednije raspodjele materijalnih dobara, vlasti, političke moći itd. Oni koji su bitku izveli i došli na vlast misle da je socijalizam uspostavljen, ili da se ostvaruje, a drugi koji u tome nisu uspjeli, misle da tek sada treba početi borbu za socijalizam ili ako ocijene da je revolucija stagnirala, nastoje je oživjeti. Tako bi se moglo nastaviti unedogled, govoriti o »permanentnoj revoluciji«, kako se to prakticiralo i danas prakticira, a da pri tom uopće ne dopremo do revolucije. Postaviti pitanje revolucionarnog preobražaja društva znači pretpostaviti mogućnost prevladavanja principa na kojima se temelji epoha koja se želi revolucionarno dokinuti, a to je mnogo više od političke akcije, pa i tada kada ona uspije. Totalna transformacija društva u smislu dokidanja starog poretka i zasnivanja novog, a to je upravo revolucija, mnogo je više od pitanja političkog prevrata, koji može biti samo njezin dio.

Isto tako nema dalek doseg u toj transformaciji političko odlučivanje za »ovo« ili »ono«, za neke ciljeve, ako nisu osigurani uvjeti da se poduzmu mjere za promjene u svim ostalim oblastima života. Sastančenje, odlučivanje, proklamiranje, pa i najrevolucionarnije htijenje, ako se zatvaraju u okvir političkih mjera, mogu samo produbiti »političku iluziju« o tome da se nešto bitno zbiva, a da ipak svi ti naponi ostave životu da teče mimo njih svojim tokovima koji ne moraju imati nikakve veze s revolucionarnim preobražajem, a ponekad mu mogu biti i suprotni.

Napomene o »političkoj iluziji« date u vezi sa spomenutim primjerima nemaju za cilj obazvređivanje političke akcije. Političke akcije i političke promjene često su jedan od nezaobilaznih uvjeta za druge društvene promjene. Kakvo je njihovo značenje i doseg — to ne ovisi samo o njima nego o mnogim drugim elementima bez kojih politički pokreti i akcije mogu dovesti do rezultata koji su bili potpuno nepoželjni njihovim nosiocima.

II

Isto tako, ako se neovisno o svim pretpostavkama unapređenja društvenih odnosa misli da se oni mogu uspostaviti pravnim propisima i zakonima, možemo govoriti o iluziji, u ovom slučaju o **»normativno-pravnoj iluziji«**. Već smo upozorili da pravno ukidanje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i uspostavljanje »društvenog« vlasništva ne dovodi do ukidanja eksploatacije, do pravedne raspodjele materijalnih dobara i ravnomjerne raspodjele političke moći. Pravni propisi mogu biti formalni okvir za uspostavljanje demokratskog odnosa, ali to ne znači da će se demokratski odnos doista i realizirati. Kako bismo inače mogli objasniti pojavu da u različitim sredinama i situacijama, u uvjetima istih pravnih propisa, mogu postojati različiti odnosi po stupnju njihove demokratičnosti. Nedemokratski zakoni mogu biti zapreka za demokratski odnos, što ne znači da njihovo uklanjanje i donošenje demokratskog zakona osigurava uspostavljanje demokratskog odnosa. Demokratski zakoni, koji su **jedan od uvjeta** za uspostavljanje demokratskog odnosa, **nisu jedini uvjeti**. Otuda mogućnost uspostavljanja potpuno nedemokratske prakse uz demokratske zakone. Društveno-politički odnosi ne formiraju se uvijek na razini formalno-pravnih okvira. Determinantni faktori tih odnosa izmiču formalnim okvirima. Konstituirajući se na neformalnim odnosima, oni se mogu tako formalizirati da budu sasvim u skladu s demokratskim principima, a da budu potpuno nedemokratski. Primjera ima isuviše mnogo a da bi ovu tezu trebalo posebno dokazivati.

Na isti način moramo ukazati i na **»ekonomističku iluziju«**, ne potcjenjujući značenje ekonomike za društvo i društveni život. Budući da ekonomika igra značajnu ulogu, osobito u ekonomski nerazvijenom društvu u kojem zadovoljavanje primarnih potreba često poprima zaoštrenije razmjere, potcjenjivanje značenja tog momenta bio bi očiti promašaj. Pa ipak, iz toga ne slijedi da će konsolidiranje provedenog ekonomskog poretka samim djelovanjem dijalektike međuzavisnosti svih sfera društvenog života i ekonomske baze društva uskrsnuti svijet harmonije. Dogmatski marksisti upravljaju pogled jedino na ekonomske aspekte društva i nadaju se, prema poznatoj shemi »baza« — »nadgradnja«, da će s cjelokupnom nadgradnjom »biti u redu« ako se dobro riješi ekonomska baza. Marksizam je ispravno naglasio da kulturni život i sfera vrijednosti zavise od ekonomskih uvjeta života. od prirode ekonomskog poretka. Ali iz toga bi pogrešno bilo zaključiti da je dovoljno urediti ekonomski poredak pa da nestane kaos u vrijednosnoj sferi. Ako pođemo od ispravne pretpostavke da je taj kaos uvjetovan i nizom neekonomskih momenata, trebalo bi ih istražiti i kako njihovo djelovanje utječe na samu ekonomiku. Iz toga proizlazi i pitanje: postoji li kriza u svim sferama društvenog života zbog krize u ekonomici ili je potonja isto tako uvjetovana krizom prvih. Ispravan odgovor što ga im-

plicira ovo pitanje značajan je ne samo sa stajališta teorijske spoznaje nego i društveno-političke prakse. On nas upozorava da rekonstrukcija i unapređenje društva neće uspjeti ako naporu nisu simultano poduzeti u svim sferama društvenog života od kojih zavisi unapređenje ovog života i društva u kojem se ono zbiva. Ekonomski napredak jedan je od uvjeta progresa, ali nije jedini uvjet. Ako se uzme izolirano, on se može realizirati u najvećoj mogućoj mjeri ostvarenjem materijalnog blagostanja, a da time ljudski život ne bude bitno unaprijeđen. To nam izričito govore primjeri ekonomski najrazvijenijih država.

III

Ukazivanjem na različite tipove iluzija što se javljaju zbog izdvajanja jednog faktora društvenog života koji se smatra jedinim uvjetom društvenog napretka i na promašaje zbog neshvaćanja potrebe istodobnog napora za rekonstrukciju društvenog života, ako se on želi unaprijediti, ucrtava se okvir u kojem se može sagledati značenje vrijednosne sfere u cjelini i političke kulture kao njezina dijela. Da bi se to značenje jasnije naznačilo, treba upozoriti i na »tehnokratsku iluziju«. To je potrebno učiniti zbog prisutstva, pa time i aktualnosti tog tipa iluzije.

U vrijeme velikog napretka znanosti i fantastičnih rezultata tehnike nameće se pitanje: kakav je odnos tih rezultata i socijalnog napretka. U mnoštvu analiza i odgovora na to pitanje često susrećemo jedan od dva ekstrema. Jedni ljepšu i svjetliju budućnost povezuju s napretkom znanosti i tehnike. Oni očito izjednačuju tehnički progres s društvenim progresom, upadajući pri tom u iluziju o kojoj je riječ. Drugi su krajnje skeptični prema suvremenim dosezima znanosti i tehnike. Taj se stav zasniva na ispravnoj konstataciji da u današnje doba ne samo da ne postoji paralelizam između tehničkog i društvenog progresa, nego je među njima potpuni raskorak. Iz te konstatacije razvila se romantičarska kritika tehnike. Tehnika se odbacuju i negira u ime kulturnog i humanog ljudskog opstanka. Budući da razvitak tehnike ne vodi k stvaranju viših oblika političke organizacije, humanijeg društvenog poretka i razvijenijih kulturnih i duhovnih tvorbi, nego se u suvremenom društvu događa upravo obrnuto, tehniku valja staviti u pitanje i istražiti mogućnosti uspostavljanja slobodnijeg, humanijeg i kulturnijeg života nasuprot tehnici i nepovoljnim posljedicama koje ona uzrokuje. Ti ekstremni stavovi o odnosu tehničkog i socijalnog napretka, a oni su veoma česti, pokazuju koliko je opravdana naša teza o potrebi istodobnog promišljenja mogućnosti i poduzimanja društvene rekonstrukcije u svim sferama ljudskog života i društvenog razvitka. Danas se više nego ikada pokazuje urgentnim izbjegavanje pogrešne i za čovjeka opasne iluzije da tehnički progres sam od sebe vodi društvenom progresu. S druge strane valja upozoriti da se točna konstatacija o raskoraku tehničkog i društvenog napretka zasniva

na spoznaji stanja u suvremenom društvu, pa apsolutizira stanje, dovodi do pesimizma iz kojeg proizlazi odbacivanje vrednjanje tehničkog napretka. Vrijednost i značenje tehnološkog napretka nisu inherentni samoj tehnici. Oni stoje izvan tehnike u domeni društva i ljudskih mogućnosti i odgovornosti u vanju društvenog života i napretka. Kako tehnički napredak dovodi nužno i do društvenog napredka, nego može imati i obrnut učinak, tako je isto teško zamisliti društveni napredak u kojem se razvitak tehnike, u izmijenjenim društvenim uvjetima, ne bi javio jednom od njegovih pretpostavki. Ne može se izgraditi naprednije društvo u uvjetima nerazvijene značajke tehnike i siromaštva.

Značenje tehnike danas, međutim, znatno nadilazi područje materijalne proizvodnje. U toj oblasti njezino je značenje razvidnije i postalo jasno. Svaki tehnički pronalazak vidljivo je utjecao na društveno preduženje ekonomske proizvodnje. Zato se riječ tehnika dugo vremena povezivala jedino s vidljivim i opipljivim objektima i sredstvima su strojevi, sredstva za proizvodnju. Marxova je zasluga i to što je shvatio značenje tehnike u sferi materijalne proizvodnje vodeći pri tom društvene promjene iz promjena u materijalnoj proizvodnji. Nova uloga tehnike omogućava da se uočiti njezino značenje u neekonomskom području, gdje se ona javlja novim oblicima socijalnih promjena, koje su za život suvremenog čovjeka jednako toliko značajne kao i promjene uvjetovane odnosima materijalnoj proizvodnji. Ova činjenica zahtijeva promjenu bitnog pojma tehnike. Redefiniran pojam tehnike mora uključiti i »socijalno-političke tehnike« koje obuhvaćaju svaku vrstu metoda kojima se utječe na čovjekov položaj u društvu i ljudsko ponašanje i koje, u rukama vlade, služe kao izvorno i moćno sredstvo društveno-političke kontrole.

Razmatranje tehnike na toj razini nije toliko zaokupljeno opipljivim strojevima koji primjenjeni u proizvodnji, u primjeni u toj oblasti, a putem nje i u društvenom životu. Značenje tehnike je o socijalno-političkim tehnikama koje su direktno upućene na socijalne odnose i čovjeka samoga. Na temelju tih tehnika razvijaju se oblici organizacije koji, primjenjujući tehničke metode, utječu na stvaranje svojevrsne ljudske kooperacije, čovjeka uz pomoć kao dio »socijalnog stroja«. Takvi tipovi »socijalnih strojeva« javljaju se u svim područjima ljudskog života. Oni se »koriste« prema principu efikasnosti. A ta efikasnost pogoduje razvoju i razvijanju. Koncentraciji moći danas pogoduju: vojna tehnika upravljanja i administriranja, policija, hijerarhijska birokratska mašina, telefon, telegraf, radio, moderna sredstva, tehnike političkog manipuliranja, sredstva masovnog informiranja itd.

Tehnicizirana masovna proizvodnja ideja putem štampe i medija, koja, koristeći se znanjem o ljudskom ponašanju, o ljudskom duhu, modeliranju stavova, ukusu, obliku reagiranja, pol-

tendenciju neograničene eksploatacije masovnih osjećaja. Bezobroceni koji su oduvijek smatrani osobnima javljaju se poprištem bezobzirne manipulacije i objektom javne kontrole.

Tehnika u ovom širem značenju riječi, koje uključuje i sve moguće »socijalno-političke tehnike«, dobiva tako izuzetno značenje u naše doba. Po svom značenju ona se javlja jednako fundamentalnom kao i ekonomska struktura društva ili socijalna stratifikacija. Ponekad i fundamentalnijom. Pomoću suvremenih tehnika mogu se destruirati kompletne socijalne grupe i društvene klase. One omogućavaju ometanje ili preoblikovanje djelovanja ekonomskog sistema, stvaranje posve izuzetnih uvjeta umjetničkog stvaralaštva i duhovnog života uopće.

Totalitarni režimi suvremenog tipa ne bi bili mogući bez spomenutih tehnika. To ne znači da suvremena tehnika nužno vodi centralističkim totalitarnim režimima, ali ona pogoduje njihovu uspostavljanju i funkcioniranju. Ni jedno demokratsko društvo ne smije se danas zanositi iluzijom da je tu opasnost izbjeglo i da ju je lako izbjeći. Svako produbljivanje krize, povećanje ratne opasnosti, ekonomske depresije — povećana nezaposlenost, nagomilava neriješene socijalne probleme itd. pojačava napore za radikalnija rješenja koja nose opasnost suprotnog efekta i pojavu izvanrednih mjera što se u takvim prilikama obično svode na maksimalnu koncentraciju moći, kojoj na raspolaganju stoje izvanredno razvijene tehnike totalitarizacije te moći.

Ljudi su postali svjesni da se novi, napredniji, demokratskiji društveni poredak ne može razvijati i povratak na totalitarni režim spriječiti jedino ako imamo znanja, volje i hrabrosti da zagospodarimo tehnikama i procesima o kojima je riječ, da ih podvrgnemo demokratskoj kontroli i vodimo u ispravnom pravcu. Valja ipak naglasiti da se novi društveni poredak ne može proizvesti samo spretnijim, ljudskim, demokratskijim baratanjem novim tehnikama. Time se možemo suprotstaviti opasnosti totalnog porobljavanja u totalitarnom režimu. Da bi se proizvelo novo društvo, nama su pored toga potrebni usporedni pothvati na reintegraciji svih, u današnjem društvu od čovjeka otuđenih, uvjeta i moći za stvaranje naprednijeg društva, a među njima potrebno nam je prije svega vodstvo duha i znanja, što je mnogo više od zirnog se prodire u oblike organizacije privatnog života. Psihički sistema tehničkih odluka.

IV

Navedene spoznaje morale bi postati jedan od bitnih sastavnih momenata političke kulture čovjeka. To se dakako odnosi i na nas.

Niska ekonomska i kulturna razina, nerazvijenost demokratske tradicije od koje smo startali u poslijeratnom razvitku i etabliranje centralističkog birokratskog sistema doveli su do toga

da se u nas jedva može govoriti o političkoj kulturi. To ne znači da ljudi nisu imali svoje stavove o politici i društvu. Djelotvornost tih stavova sputavana je i ograničena metodama dirigiranja i zahtjevima za poslušnošću. Nedemokratska društva stavljaju čovjeka u kušnju, čiji rezultat može biti i erupcija protuslužbenog stava, ali ako je totalitarizacija opća, rezultat takve manifestacije političke kulture jest skroman. Utjecaj političke kulture na oblik čovjekova društvenog života pretpostavlja demokraciju i demokratsko društvo.

Razočaranje u staljinizam u nas se javilo kao impuls za nastojanje da izgradimo nov tip društva, samoupravljački socijalizam. Raspadanje centralističkog sistema popraćeno je razočaranjem u nametnuti sistem vrijednosti i eruptivno je izbacilo najrazličitije poglede na život i društvo. Dugo potiskivani stavovi u svojim današnjim artikulacijama pokazuju da je teško naći nešto u životu o čemu se naši pogledi ne razlikuju. Ne slažemo se ni u tome je li ta velika raznolikost mišljenja dobra ili loša, bi li trebalo preferirati veću ujednačenost mišljenja karakterističnu za prošlu fazu našeg razvitka ili današnje inzistiranje na izboru. Riječ je o krizi vrijednosti.

Postoji jedna stvar s kojom bismo morali biti načistu. Savsrim je jasno da nije dobro živjeti u društvu s neutvrđenim normama, bez utvrđenih i prihvaćenih vrijednosti i razvijati se na nepostojan način. Kriza u vrijednosnom prosuđivanju, čije se posljedice osjećaju u svim sektorima društvenog života, nosi veliku opasnost, opasnost restauracije staroga. Ona nas prepušta struji koja automatski priprema teren nedemokratskoj regimentaciji i nametnutim vrijednostima. U tom kontekstu vrijednosna sfera i u sklopu nje kultura, pa i politička kultura, dobivaju izuzetno značenje. Ona je mnogo više od »nadgradnje«, od pukog epifenomena »baze«. Kultura u najširem značenju riječi i u njezinu sklopu politička kultura **strukturni je dio društvenog razvitka i progresu.**

Ukazujući na različite vrste iluzija o prirodi determinirajućih faktora društvenog života i razvitka pokazali smo promašaje koji su neizbježni ako se društveni život želi reducirati na jednu njegovu sferu. Sada valja dodati da svi zajedno uzeti i nabrojani »izvanjski« faktori isto tako ne mogu poslužiti kao jedina osnova eksplikacije društvenog života. Društveni odnosi nisu determinirani samo »objektivnim« faktorima u kojima nastaju. Izvan tih faktora, i relativno o njima neovisno, postoji vrijednosna sfera čiji utjecaj na formiranje društvenih odnosa dokazuje činjenica da se u istim objektivnim okolnostima mogu uspostaviti različiti društveni odnosi. Da ne bi došlo do nesporeda, moram naglasiti da ovdje nije riječ o podvajanju tih dviju sfera. Analiza objektivnih faktora pokazala je da značenje tih faktora nije inherentno njima samima, nego da ga oni dobivaju iz cjeline društvenog života, a to znači i iz onih sfera života koje ostaju relativno »izvan«

tih faktora. Isto tako bilo bi teško tvrditi da svijet vrijednosti nije određen i objektivnim okolnostima u kojima se te vrijednosti javljaju. Ono što smo željeli naglasiti jeste ovo: sfera vrijednosti ne može se reducirati na svoje objektivne determinante i iz toga proizlazi takvo njihovo značenje da smo ih mogli označiti kao strukturne momente društvenog života i napretka. Iz toga se jasno očrtava mogućnost čovjeka u oblikovanju svijeta, što je suprotno determinističkom fatalizmu. Time je označen i okvir razmatranja političke kulture kao dijela sistema vrijednosti, kao vrijednosnog stava kojim je čovjek vođen u oblikovanju svog socijalnog života i napretka.

Određenje političke kulture pokazuje da se ona ne može odrediti kao političko obrazovanje niti svesti na političko obrazovanje. Političko obrazovanje dio je političke kulture u tom smislu što bez poznavanja političkih događaja, političkih problema i tehnika čovjek ne može sudjelovati u političkom životu. To pokazuje koliko je važno političko obrazovanje. Ali politička kultura više je od političkog obrazovanja i umijeća uklapanja u dnevne političke događaje. Ona je **trajnije i dublje vrijednosna orijentacija** i stoga je naša polazna definicija političke kulture najprikladnija za dublje razumijevanje političke kulture kao osnove društvenog života i napretka. Ako je vrijednosna orijentacija bitni sadržaj i središnji element političke kulture, razmatranje mogućnosti prevladavanja krize vrijednosti javlja se temeljnom pretpostavkom razvitka političke kulture i njezine participacije u oblikovanju naprednijeg društva i osiguravanju društvenog progressa.

V

Kriza vrijednosnog prosuđivanja očituje se, kako smo već istaknuli, u raznolikosti i suprotnosti stavova o osnovnim pitanjima društva i života. Raspadanje centralističkog sistema popraćeno je u nas razočarenjem u nametnuti sistem vrijednosti koji se javljao kao regulativni princip političke kulture i socijalno-političkog ponašanja. Napuštanje sistema dirigitiranja uvjetovano je spoznajom: ako jedno društvo želi biti dinamičko, ako se želi osigurati njegovo normalno funkcioniranje i razvitak, njemu treba raznolikost odgovora na promjenljive životne situacije. Društvo i društveni napredak pretpostavljaju ljudski **kreativni stav**. Pod kreativnošću ovdje ne mislimo samo na kulturno stvaralaštvo u užem značenju riječi. Riječ je o kulturnom stvaralaštvu u najširem značenju riječi koje dovodi do kreiranja vrijednosti koje se javljaju temeljem čovjekova stava kojim je vođen u svom participiranju na oblikovanju društvenog života. Budući da su ljudske kreativne mogućnosti raznolike i uvjetovane različitim poticajima koji dolaze iz životne situacije, u demokratskim uvjetima normalna je raznolikost odgovora na pitanja života i društva i brojnost,

a među njima i suprotnost, nastojanja u njihovu vrijednosnom prosuđivanju i pokušaju rješavanja. Ali kako smo odbornost stavova osiguranu politikom nametanja i di tako isto valja ukazati na opasnost koju nosi prevelika razlika i suprotnost vrijednosnih stavova. Ako raznolikost između modela vrijednosnog prosuđivanja postane prevelika i ako modeli posve suprotni, to vodi nervozni, neizvjesnosti. Sukob suprotnih modela vrijednosnog prosuđivanja može doći do pojave sile kao načina strukturiranja povijesnog trenda nametanja jednog od modela i prisilnog potiskivanja različitih kreativnih stavova koji su uvjet slobodnog života i njegovog napretka. Kako je nametnuti model vrijednosnog prosuđivanja izraz centralističkog i nedemokratskog društva, u suprotnosti može slobodno i ljudski živjeti, tako je suprotnost između mnoštva modela znak sigurne restauracije nedemokratskog društva ako se ne poduzmu napori za demokratsko rješavanje sukoba.

Da bismo kao ljudi opstali i osigurali slobodan život, moramo ispitati demokratske putove stvaranja vrijednosnog slaganja u osnovnim pitanjima, bez čega nije demokratsko funkcioniranje i unapređivanje društva. Budući da obuhvatnije ispitivanje prelazi granice ovog rada, upozoravamo samo na neke relevantne momente.

Kao jedan od osnovnih problema, pri ispitivanju mogućih demokratskih putova stvaranja sistema vrijednosnog slaganja javlja se **centralna vrijednost** i centralna točka zajedničkog vrijednosnog procjenjivanja koje će osigurati vrijednosno slaganje u osnovnim pitanjima života i društva.

U tom kontekstu upitajmo je li naš samoupravni sistem osigurao tu centralnu vrijednost i osigurao centralnu točku za slaganje u vrijednosnom procjenjivanju te demokratskim putem osigurao njihovo prihvaćanje i tako stvorio temelj jedne nove kulture. Ima li on svoje središte oko kojeg bi se na temelju različitih uvoda i stavova komponirao temelj za njegovu izgradnju? Ako se potužimo da smo još uvijek bez tog središta, onda ne priželjkujemo regimentaciju, regimentirano političko nametnute vrijednosti i autoritativan stav u smislu totalitarnog centralističkog sistema. Upravo suprotno tome, središte je potrebno da bismo spriječili povratak na taj sistem, da zaštitili početne korake u njegovu napuštanju i osigurali pobjedu samoupravljanja.

Prvi korak koji moramo poduzeti da bismo dohvatili središte jeste napuštanje nezainteresiranosti za sferu vrijednosnog razvoja kulture i političke kulture koja bi omogućila trasiranje puta i stvaranje uvjeta za slaganje u vrijednosnom procjenjivanju. Težnja za slaganjem u sferi vrijednosnog procjenjivanja ne treba shvatiti kao nastojanje da se pošto-poto eliminiraju različitosti. Slaganje se mora shvatiti kao rezultat do kojeg

doći putem razlika i različitih stavova, u kojima će se otkriti ono zajedničko koje će omogućiti participiranje na središnjoj zajedničkoj točki društvenih nastojanja. Koordinacija i suradnja ne ostvarivanju zajedničkog središta društvenih nastojanja posebno su značajni. Pri tom valja imati na umu razliku između krute koordinacije centralista koja završava prinudnom regimentacijom i koordinacije u duhu raznolikosti koja će spriječiti totalno planiranje i prisiliti »slaganje« i sačuvati prostor ljudskog spontaniteta i slobodnog kreativnog izražavanja.

Koordinacije i suradnje shvaćene kao načini demokratskog uspostavljanja slaganja u osnovnim pitanjima društva i života pretpostavljaju toleranciju i razumijevanje. Mi se moramo naviknuti na to da u izdiferenciranom društvu kakvo je naše mogu postojati, i dobro je da postoje, različita mišljenja i stavovi i moramo se truditi da razumijemo stav koji se razlikuje od našega. Sloboda izražavanja mišljenja i slobodna rasprava najviše će tome pridonijeti. Vrijeme je da se založimo za napuštanje stanja u kojem se izražavanje suprotnog mišljenja shvaća kao napad na nosioce toga stava, koji nužno izaziva protunapad i konflikt tamo gdje razlike nisu tako velike da bi dovele do konflikta. Tolerancija je elementarna osobina političke kulture. Ali tolerancija nije kompromis. Ona se ne smije shvatiti u tom smislu da bismo se morali suzdržati od zalaganja za ono što smatramo dobrim i naprednim.

Tolerancija znači prije svega odnos u kojem svatko može iznijeti svoj stav. Ona nipošto ne znači da čovjek ne bi trebao gorljivo vjerovati u svoj stav. Tolerancija nema veze s neutralnošću koja dovodi do toga da prestajemo vjerovati u vlastite ciljeve. Ona znači respektiranje tuđih interesa i ciljeva. Tolerancija ne isključuje borbeni stav u nastojanju da se unaprijedi društvo i nema ništa zajedničko s defenzivom. Ali fundamentalna je razlika između ratobornog duha apsolutista koji smjera na to da ljudima nametne totalitarni sistem vrijednosti i društvenu organizaciju i borbenog zalaganja i inzistiranja na novom tipu kreiranja, izražavanja, usvajanja i u krajnjem cilju asimilacije zajedničkih vrijednosti.

Zajedničke vrijednosti i vrijednosno slaganje ipak nisu samo stvar demokratskih procedura i tolerancije kao jedne od njih. Budući da su vrijednosna razmimoilaženja uvjetovana i objektivnim faktorima, tj. položajem ljudi u društvu, demokratske procedure uspostavljanja vrijednosnog slaganja moraju biti usporedne s naporima za uspostavljanje jednakih uvjeta društvenog života svih članova društvene zajednice. Vrijednosna transformacija tako se pokazuje kao društvena transformacija u najširem značenju riječi.

U izvođenju te transformacije valja poći od činjenice da različiti vrijednosni stavovi izražavaju različiti društveni položaj njihovih nosilaca, različite interese, potrebe, ciljeve, nastojanja. Diferencirano društvo u navedenom pogledu pokazuje se kao plu-

ralističko društvo, a to je važna činjenica koja se ima utvrditi. Ne zbog toga da bismo na njoj inzistirali zagovarajući taj pluralizam kao ideal društvene organizacije. Naglašavanje pluralizma treba samo upozoriti na teškoće njegove transformacije u društvu koje će se odlikovati većim jedinstvom. Reformatori i revolucioni nari bili su nestrpljivi u uspostavljanju jedinstva. Budući da nisu osigurani, a vjerojatno nisu ni mogli biti osigurani svi uvjeti njegova uspostavljanja, ono je stvarno izmicalo svim političkim zahvatima iako je formalno »uspostavljeno« putem eliminiranja svih razlika u odnosu prema glavnom projektu inauguriranom silom. Iskustvo je pokazalo da se sila kao način strukturiranja povijesnog razvitka kompromitirala, jer ne samo da nije uklonila razlike nego ih je produbila i odgodila njihovo stvarno uklanjanje. Ovo iskustvo, s obzirom na katastrofalne oblike života u kojima se stjecalo, neodoljivo sugerira istraživanje mogućnosti zaštite čovjeka i društva od njegova obnavljanja kao i istraživanje putova demokratskog kreiranja i uspostavljanja novih vrijednosti.

Kad je riječ o novim vrijednostima, moramo naglasiti da se njihovo stvaranje i prihvaćanje mora zasnivati na svjesnom i racionalnom vrijednosnom prosuđivanju. Tako prihvaćene, one postaju objektivne norme djelovanja i strukturni dio društvenih promjena i društvenog napretka.

Ako se želimo uspješno suprotstaviti centralističko-birokratskom sistemu i osigurati postepeno ali sigurno uspostavljanje naprednijeg, demokratskog, samoupravljačkog društva, moramo koordinirati napore u svim oblastima društvenog života jer, kao rekosmo, bez istodobne transformacije u svim oblastima nema društvene transformacije i društvene reforme. Borbu na duhovnom planu treba shvatiti kao strukturni dio promjena i moramo je nastaviti čak i onda kad stvarna borba završi. Ta borba znači stvaranje, širenje i prihvaćanje novih vrijednosti koje će biti temeljem nove političke kulture. Borba za slaganje u osnovnim stvarima, za prihvaćanje temeljnih vrijednosti naprednijeg demokratskog društva ne smije se shvatiti kao poziv za restauraciju metoda prisilnog slaganja. Ona se mora strogo distancirati od svih metoda uspostavljanja »slaganja« u našoj nedavnoj prošlosti.

Svakome mora postati jasno da novo demokratsko društvo može funkcionirati samo onda ako se slažemo u pitanjima konkretne zajedničke akcije, makar se u pojedinostima i razilazili. Da bismo osigurali to slaganje potrebna je tolerancija, vrijednosno prilagođivanje i demokratsko nadilaženje antagonističkih načina i modela vrijednosnog prosuđivanja, uz pojačanu suradnju koja bi morala voditi uzajamnoj asimilaciji vrijednosnih stavova. Slaganje nije samo stvar teorijskog slaganja, ono je mnogo više od toga: uvjet zajedničkog života i napretka.

To pokazuje koliko je urgentno napuštanje nezainteresiranosti za ovo područje vrijednosti. Ako se u nas do sada ponekad i pokazivalo to zanimanje, ono se svodilo na interveniranje u smirivanju konflikata i poremećaja kad su oni već bili neizbježni.

Nasuprot tome, mi se moramo pozitivno odrediti prema ispitivanju mogućnosti i realiziranju osnovnog vrijednosnog slaganja i opredijeliti za demokratske načine njegova uspostavljanja. Inače, jedina alternativa predloženom putu jeste nametnuto slaganje, diktatorsko niveliranje razlika.

U suvremenom društvu postoje mnogi uzroci neslaganja i individualnih i grupnih antagonizama, koji nužno vode pogubnoj alternativni ako se neslaganjima i antagonizmima ne budemo bavili na primjeren način. U ovom trenutku naša analiza dopire samo do ukazivanja na probleme koji se javljaju. Sociologijska analiza mora se proslijediti do proučavanja uzroka neslaganja ako se uzroci žele ukloniti i osigurati zajednički temelj političke kulture i političkog djelovanja upravljenog na unapređenje društva. Otkrivanjem uzroka različitih antagonizama sociologija mora odgovoriti i na pitanje o putovima i načinima njihova nadilaženja. Ako nam znanje i na njemu utemeljena socijalno-politička akcija ne pomognu u izgradnji demokratskijeg društva, moglo bi se desiti da »rješenja« dođu putem direktiva kojih ćemo se morati strogo pridržavati.

Teško iskustvo koje u tom pogledu imamo izaziva strah od obnavljanja staljinističke prošlosti, koja još nije prevladana. Taj strah udružen s umom, spoznajom i voljom, može djelovati na stvarno izvođenje društvene rekonstrukcije (reforme). Ako u to me ne uspijemo, uslijedit će potpuno porobljavanje od totalitarnog i diktatorskog sistema, a kad se on jednom učvrsti, teško je predvidjeti kako da se ukloni i kako bi on sam mogao odumrijeti.